

Berliner, P. (2022). Portrætter, fotografi og fællesskab i en grønlandsk kontekst. I M. Fieldseth, H.H. Stien & J. Veiteberg (red.). *Kunsts-kapte fællesskap* (s. 303–340). Fagbokforlaget.
DOI: <https://doi.org/10.55669/oa130510>

Portrætter, fotografi og fællesskab i en grønlandsk kontekst

Av Peter Berliner

Denne artikel handler om forskningsprojektet «Kunst og sociale fællesskaber: Synlighed, oprejsning og udsyn», der undersøger betydningen af kunst med hensyn til at fremme sociale fællesskaber i bygder og byer i Grønland. Med afsæt i et fortløbende godt samarbejde med byen Maniitsoq, som er en del af Qeqqata Kommunia, fandt den praktiske side af projektet sted netop i Maniitsoq og i bygden Atammik, der geografisk er syd for Maniitsoq. Projektets formål er at undersøge, hvordan fotografi og kunst kan åbne nye perspektiver gennem fælles oplevelser og dermed styrke, skabe og vedligeholde bæredygtige, sociale fællesskaber i lokalsamfundene. I artiklen her vil jeg især se på betydningen af to events med kunst i byrummet: ét event i Atammik og ét i Maniitsoq. Fokus her ligger på eventen i Maniitsoq, da det var en del af et forløb med flere workshops. De her omtalte events fandt sted i eftersommeren 2019.

De to events handlede om sammen med unge i lokalsamfund i Grønland at tage portrætter af byens og bygdens indbyggere. Derefter blev portrætterne vist i en udendørs udstilling. Der blev opstillet et telt med mulighed for forskellige farve-baggrunde midt i byen og bygden – og de unge deltagere tog, under vejledning af billedkunstner og

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

kunstnerisk ansvarlig i «Synlighed, oprejsning og udsyn», Tina Enghoff og fotograf Søren Zeuth, portrætter af de mennesker, der accepterede at blive fotograferet. Det var der rigtig mange af lokalsamfundets medlemmer, der gjorde, og selve aktiviteten med at tage portrætterne var en fælles oplevelse for mange midt i byens rum, hvilket fremgik af, at der ofte var mange tilskuere til fotograferingen.

Metode

I denne artikel vil jeg blandt andet beskrive de to events og på den baggrund forsøgsvis formulere en teori om, hvordan de bidrog til at skabe sociale fællesskaber. Det spørgsmål, jeg gerne vil give et svar på, er: Hvordan kan æstetiske processer i form af portrætter bidrage til at skabe socialt fællesskab på disse lokaliteter? Der er tale om to lokaliteter, nemlig byen Maniitsoq med cirka 2.500 indbyggere og bygden Atammik med lige under 200 indbyggere. Erhvervsgrundlaget er især fiskeri og fiskefabrik på begge lokaliteter. De ligger i midten af Vestgrønland, der historisk set er et område med stor kulturel bæredygtighed og udvikling inden for kunst, sprog og uddannelse. De ligger begge tæt ved hovedstaden Nuuk.

Målet her er at skabe viden om lokale fællesskaber, som de udfolder sig i en konkret proces. Endvidere er målet at reflektere over, hvordan fællesskab da kan forstås. Denne refleksion vil ikke føre til generelle kategorier, men vil fastholde det lokale og det særlige, som nogle gange beskrives som «border knowledge» eller «learning from the margins.»¹ Det kan føre til en udfordring, idet forskningen og de æstetiske processer i høj grad var formulerede udefra i forhold til lokalsamfundet. Der havde fundet en dialog sted med medlemmer af lokalsamfundet inden for uddannelse. Der var på den måde opmærksomhed på at forstå de strukturelle og historiske rammer for de unges situation på de to

---

1 Almeida mfl. 2019.

lokaliteter, herunder betydningen af kolonitid samt af at være et oprindeligt folk. I denne forståelse blev det klart, at også begreber som «resource-basing», «diversitet» og «empowerment» meget nemt indskriver sig i lineær og modernistisk eurocentrisk udviklingsforståelse og medfører andetgørelse og en koloniserende tendens til at vide bedst, at ville hjælpe og dermed at positionere de unge som «målgruppe» i stedet for som agenter for social udvikling og bæredygtige fællesskaber.²

Dette er en udfordring for et projekt som det her beskrevne, og også for forskning i det. De unge kan meget hurtigt blive til statistister i et forløb, der indskriver sig i en helt anden produktions- og mållogik end de unges egne forståelser, visioner og mål. Idéen med portrætter opstod dog ud fra mange møder med unge, både i Maniitsoq og andre steder – møder, der fandt sted såvel i konkrete workshops som i forbindelse med forskning. I mange af disse workshops deltog lokale ressourcepersoner samt studerende fra Ilisimatusarfik – Grønlands Universitetet – hvilket førte til fortsatte overvejelser og dialoger om betydningen af det lokale og betydningen af at kunne lytte til logikker og forståelser, der kan være langt mere relations-orienterede, systemiske og ikkelineære end eurocentriske modernitets-, evaluerings- og baselineforståelser.

Denne tekst har været lang tid undervejs og er ændret mange gange. I dens oprindelige form var den et forsøg på at formulere en form for oprør mod en epistemisk dominans af «coloniality» (koloniseret bevidsthed), som er en magtfuld forforståelse af, at viden fra rige, vestlige samfund er mest rigtig, mest sand og mest udviklingsorienteret. Det var et forsøg på at anvende andre erkendelsesformer, herunder mere visuelle og litterære former. Jeg oplevede en stor glæde ved at prøve at præsentere empirien i en fabulerende stil, som det ses nedenfor. Alligevel synes det erkendelsesmæssigt bærende at blive observationer og interviews med de unge og med de studerende, der deltog. Interviews er dog ofte blot at give rum for de deltagendes stemmer inden for allerede afstukne rammer. Der kunne i stedet have været foretaget en

---

2 Fortier & Hon-Sing Wong 2019.

mere stringent analyse af portrætterne – sammen med de unge gennem dialog om, hvad de ser i disse portrætter. Dette blev gjort sammen med studerende på universitetet, hvilket gav en dialogbaseret forskning.

Udfordringen er at udføre forskning på måder, der i sig selv skaber fællesskaber, der er selvbestemmende og frigørende, ikke blot som bevidsthed, men også som handling i et konkret socialt rum. Teksten i sin form nu er et forsøg på at give et svar på, hvordan æstetiske processer i form af portrætter kan bidrage til at skabe socialt fællesskab. Dette svar kunne have været bedre gennem en form for erkendelsesmæssig dialog med de unge og med lokalsamfundet – som kunne have udfoldet sig på kreative måder, der reelt giver rum for andre oplevelser og handlinger end dem, der positionerer mennesker som informanter. Så jeg erkender, at den her anvendte metode har sine begrænsninger, men den har også sine fordele. Den kan diskuteres og måske endda synes noget tyndbenet som en usikker gang mellem samfundsvidenskabelig dokumentering og humanistisk indlevelse og oplevelse, uden at nogen af dem er ført metodisk igennem. En forvirring, en dans på stedet, men også et forsøg på at skabe en anvendelsesorienteret undersøgelse, der prøver denne metode, i en erkendelse af at der er behov for ikke blot at fremlægge resultater i form af opgørelser og tal. Det, der er brug for, er lokal vidensproduktion, der giver løsninger på indtil videre vedvarende sociale problemstillinger. Viden, der kan ophæve lidelse gennem at fremme støttende, deltagende og bæredygtige sociale fællesskaber. Nærværende tekst er dermed et forsøg på at beskrive en oplevelse, baseret på vedvarende og systematiske observationer, inklusive observationer af mig selv som observerende.

Denne metode udspringer af en fortvivlelse over, at videnskaben med dens gode metoder indtil videre ikke har formået at sikre adgang til rettigheder, trivsel og fællesskab for alle børn og unge i Grønland. For mig at se er dette en både epistemologisk og metodemæssig udfordring for en videnskabelig tilgang, hvis den er magtesløs og uden betydning for sikringen af børns og unges rettigheder i en lokal kontekst, herunder deres rettighed til at være en del af et kulturelt og socialt fællesskab.

Det er endvidere min erfaring, at mange mennesker i Grønland, mig selv inklusive, er trætte af forskere, som kommer udefra for at forske *på, i og om os*, for at *dokumentere os, evaluere os, tage billeder af os*. Det er et udefra blik. Et nyfigent, stirrende blik, nogle gange et voyeuristisk blik, der søger det pirrende, det sensuelle, det anderledes, det eksotiske og/eller det problemfokuserede og muligvis stigmatiserende. Men for hvem er forskningen? For forskerne, for dem, der taler om videnskabens samlende kraft, for dem, der genfinder vestlig tankegang i selv den mest blomstrende og mangearmede kulturelle mangfoldighed, eller for dem, det handler om? Meget socialforskning er en måde at stjæle blikket fra mennesker på, fra de antagelig ikke-seende subjekter, der bliver objekter for disse udefrakommende blikke. Dette er i dag massivt beskrevet i hele dekoloniserings-litteraturen såvel inden for forskning som inden for litteratur og filmvidenskab.³ Der er nemlig stadig andre blikke uden for den institutionaliserede forsknings logik. Legende og bevægelige blikke. Ikke altid et såkaldt oprindeligt blik, et andetgjort og eksotiseret blik, men langt oftere et ressourcefyldt og kollektivt blik. Det handler om at lade disse blikke være med i forskning og lade forskning bidrage til, at også singulære synsvinkler bliver fulgt og lyttet til – og ikke blot bortfejles i en abstrakt henvisning til kulturel diversitet som et abstrakt og overbærende princip, uden at det omsættes til praksis.

Dette handler om at få selvbestemmelse over blikket, over beskrivelserne og begreberne. Det er baggrunden for metoden i undersøgelsen her, der består i dialog og deltagende observationer som en fælles læringsproces. I denne proces er jeg jo selv den udefrakommende forsker, der stirrer ind i det lokale liv ud fra min egen logik. Denne position kan udfordres, men næppe negeres ved ikke at undersøge de deltagende. Det er den fælles proces, jeg gerne vil undersøge og forstå, og netop ikke deltagerne, idet dette hurtigt bliver til en vurdering. Jeg oplevede endvidere en vis uvilje ved at interviewe disse unge uden at have noget at give igen i denne proces. Der fandt faktisk interviews sted,

---

3 hooks 1992.

men jeg blev opmærksom på, at det, jeg fokuserede på i interviewene, var læringsresultaterne af hele processen – for eksempel at blive bedre til at arbejde sammen, at lære at tage foto med videre. Der var dog også fokus på oplevelsen, for eksempel at det var sjovt at deltage. Det var vigtigt for mig ikke at undersøge de unge, men at undersøge processen – ud fra en idé om, at mennesker ikke skal karakteriseres, fordi der deri kan ligge en vurdering, en evaluering, der er i fare for at klassificere mennesker ud fra på forhånd bestemte kategorier. Der må arbejdes videre med, hvordan forskning kan blive et fælles projekt og dermed også i sin form kan præges af de logikker, som de unge bruger. Dette er en meget grundlæggende overvejelse over forskning, og hvordan den kan omformes helt ind i sin logik og dermed følge de unges logikker og på den måde tilvejebringe en dybere viden end blot deres synspunkter presset ind i en allerede dominerende logik. Interviewet kan muligvis forstås som at give stemme til de unge, men netop at «give» stemme er et begreb, som klinger fælt af en udefrakommende forskers dominans. De unge har allerede en stemme – men det er bare ikke sikkert, at det er i interviews, at den kommer frem. Den er der allerede og skal lyttes til. Jette Rygaard og Birgit Kleist Pedersen fra Grønlands Universitet foretog foto-baseret forskning sammen med unge i en række byer i Grønland, og deres undersøgelse pegede på, at der, hvor de unge tog over og begyndte at bruge foto-mediet på deres egen måde til at vise, hvad der var betydningsfuldt set gennem deres blikke – og ikke gennem projektets på forhånd definerede blik – dér blev der skabt ny viden.⁴ De var inspirerede af Patti Lathers forskningsmetodologi, der handler om at opløse forskerens autoritet og i stedet for begive sig ad nye veje sammen med de undersøgte.⁵

---

4 Rygaard 2008.

5 Metoden hedder at fare vild – på engelsk *getting lost*. Se Lather 2007 og Fotheringham 2013. Jeg var i 2004 med til at skrive en bog, der hedder *At fare vild sammen*, Berliner, Refby & Hakesberg 2005. Tittlen var muligvis indirekte inspireret af Patti Lathers bog fra 1991, *Getting smart: Feminist research and pedagogy with/in the postmodern*, som jeg brugte i metodeundervisning på psykologistudiet ved Københavns Universitet.

I performanceteorier inden for antropologien anses det ikke for nok dokumentation, hvad folk siger, men man er nødt til (også) at se, hvordan de handler.⁶ Dette er især vigtigt i en kulturel kontekst, hvor bevarelse af gode sociale relationer ofte anses for vigtigere end at demonstrere viden på bestemte områder.⁷ Det betyder, at svarene i et interview mange gange viser mere om den sociale relation i praksis.⁸ Derfor er metoden i denne undersøgelse baseret mest på observationer.

En fabulerende beskrivelse af kunst og socialt fællesskab⁹

Der høres glade stemmer under himlen i Maniitsoq. Langt borte fra bringer vinden dem med sig, lader dem leve omkring os og hvirvler dem videre med sig bort herfra, i fejende bevægelser ud over havet og langt ind i fastlandets dale, hvor dyrene rejser ører og lytter til ekkoet af disse fjerne stemmer. Vi hører stemmerne på vej hen mod skolen, der ligger midt i byen. Da vi kommer nærmere, ser vi mange unge, der er på pladsen foran skolen – pladsen, hvor der er busstoppested og mennesker nogle gange sælger husflid og *mattak* og andet, der kan skabe

---

6 Turner 1988.

7 Laugrand & Oosten 2012.

8 Laugrand & Oosten 2012. Laugrand & Oosten beskriver, hvordan nogle ældre blandt inuit gerne vil udtale sig om traditionel viden sammen med nogle personer, men ikke sammen med andre. Der kan være mange forklaringer på dette, men deres egen er, at det skyldes, at relationen er en viden, nemlig viden om gode relationer. Dette ses også i tekster om konfliktløsning blandt inuit samt forebyggelse og behandling af sociale og mentale udfordringer, se Gendron & Hille 2013 og Morris & Crooks 2015.

9 Dette afsnit kunne med fordel have fremlagt flere kilder til data gennem anvendelse af en auto-etnografisk metode med tydelige kilder i form af notater eller fotos. Der er lavet flere videoer om de omtalte events, og disse videoer vil blive analyseret efterfølgende. Denne analyse vil kunne underbygge mine observationer – men vil også kunne vise, hvordan disse videoer rummer et særligt blik udefra og defineret ud fra mål, der muligvis ikke er deltagernes.

➤ @Siunissaq

glæde i livet. På skolens facade ser vi en frise, der er ved at få form. Den breder sig langsomt, men i stadig bevægelse, fra højre mod venstre hen over muren, ved at der sættes portræt efter portræt op ved siden af hinanden. Det er portrætter af mennesker i byen, af børn, gamle, unge og voksne, der kigger ud på os fra billederne.

Portrætterne er taget af de unge i skolens 9.-klasser. Derefter har de lamineret dem, og nu er de ved at sætte dem op. Portrætterne viser mennesker enkeltvis eller flere sammen. De viser ældre og unge og familier, der sammen kigger ind i kameraet og ud på alle os, der nu står og kigger på, at frisen langsomt vokser sig længere. Portrætternes og vores blikke mødes i en oplevet spejling, hvor man et flygtigt øjeblik svimler ind i en forvirring over, hvem der er portrætterne, og hvem der ser på dem.

Også i Atammik blafrede portrætterne i vinden, nogle af dem rev sig løs og fløj i store svævende buer op mod himlen for derefter igen at dale sagte ned og lande igen. Nogle af dem blev endda grebet i luften

af ivrige hænder og derefter respektfuldt sat på plads på væggen sammen med de andre portrætter. Solen skinnede, og selv vinden med sit skævvredne ansigt legede med og fik de mange flotte portrætter blæst på plads. Der var kaffe og tørkager, og en mand løb i skjorteærmer fra sit hus tæt ved hen og spurgte solidarisk med hele projektet: Hvad koster en kop kaffe? *Akeqanngilaq*, råbte de unge, den har ingen pris, den er gratis.

I Maniitsoq blev der spillet polkamusik på harmonika og violin – og musikken blandede sig med lyden af stemmer, der anerkendende kommenterede på de mange portrætter. Udstillingen blev kort, et summende moment, en følelse af fælles iagttagelse af hinanden på portræterne og her, lige ved siden af mig, det samme menneske, den samme familie, i færd med sammen at se på sig selv og andre på portræterne.

Umiddelbare overvejelser over portrætter og events

Det, jeg ser i de nævnte events, er portrætter, hvor hver enkelt står frem med sin særlige skønhed og styrke, sit særlige livsudtryk. Der er mange portrætter af flere sammen, en søn med sin far, et ungt ægtepar med deres børn, tre generationers kvinder sammen: mormor, mor og datter, to gode venner, der glade griner ind i kameraet, to brødre, hele arbejds-holdet fra fiskefabrikken. De tætte relationer træder frem i portræterne med stolthed, nærvær og glæde. De genkendes også hos beskuerne, alle os, der med både glæde, forbavselse og anerkendelse ser på portræterne af os selv.

Portræterne er som nævnt taget af de unge, i hvad vi i projektet kaldte en *fotoautomat*, selvom det ikke var det. Det var de unge, der under vejledning af den deltagende fotograf tog portrætter af byens og bygdens indbyggere. Det var dermed netop ikke en automatisk fotoautomat, der mod betaling og med en rusten lyd fravristes et fladt

pasfoto, som vi kan vise til myndighederne, for at de med ligegyldig mine kan genkende os og fotoet kan bevise, at vi er dem, som vi tror, vi er. En portrætteringsproces, der ikke interesserer sig for skønheden i den portrætterede, for glæden – eller sorgen – som den portrætterede viser. Ingen nysgerrighed over det livsglade smil, ørernes sonderende åbenhed over for verdens mange lyde, næseborenes indsugning af dufte og briser eller dybe smilerynker, der løber som ravespor fra øjnene. Et system, der nok ser det særegne i hvert enkelt menneske, idet det netop er udseendet, der gør os genkendelige – men gør det på samme måde som fingeraftryk, der kun studeres for identificeringens skyld. Vi holdt fast i ordet fotoautomat, fordi det havde en sjov klang, men det ville være bedre at kalde det et fotoværksted på gadeplan. De unge gav udtryk for, at de godt kunne lide betegnelsen fotoautomat, fordi den var sjov, men at den blev sat i værk på en særlig måde her.

Modsat er portrætterne i Maniitsoq og Atammik. Det vigtige er kroppens og ansigtets udtryk, vores aftryk i livet, der gør os genkendelige som særlige, som betydningsfulde, som levende, alene eller sammen med andre, som vi holder af, og som holder af os. Her kan portrætterne forstås som en meddelelse, et møde og en fælles refleksion igennem spejling. Denne refleksion springer ud af en overraskelse – som den undren, der kan gribe os, når vi pludselig møder et fodaftryk i den nyfaldne sne dybt inde i fjeldet – indtil vi opdager, at det er vores fangstfælles fodaftryk, og vi kigger op og ser hendes ansigt, som var det første gang, vi så det, selvom vi har set det så mange gange før.

Portrætterne møder vores blik, ved at de portrætterede kigger ind i kameraet. Ikke som på forbryderfotos, hvor vrede eller bange øjne modstræbende stirrer ind igennem kameraet og ud i den frihed, der langsomt lukkes – men som på familieportrætter, hvor blikket er nærværende, opmærksomt rettet både mod sig selv i posering og ud mod den beskuer, der senere i familiesagaens tidslinje skal se portrættet. Det er heller ikke som på portrætter af politikere, selvudråbte ledere og andre magthavere, der ofte stirrer bort, skråt ud til siden, hen over kameraet og ud mod fremtidens vide horisonter, som de vil trække

vores blikke med sig mod. Men dérude ser vi intet – kun fraværet, det, der ikke er med på billedet, en imaginær orden, der lever på afsavnet, det uopfyldelige, som nu søges kødeliggjort i dette mod det fjerne stirrende og måbende menneske på portrættet.

Portrætterne taget i Maniitsoq og Atammik har en særlig fylde. De portrætterede kigger på os, der kigger på dem, og der ses glæde og stolthed.¹⁰ Portrætterne er ikke skabt for at imponere. De er ikke simulering og ikke forsøgt gjort sensationelle. De er heller ikke et produkt af fotografens bevidste forsøg på gennem tusindvis af opstillinger og fotos at finde netop det, der udtrykker det øjeblikkelige, nærværende og genuine hos dette menneske på dets bane gennem livet. Det er et snapfoto, midt i mængden af tilskuere, forbigående, ventende deltagere, men det er ikke en serieproduktion, ikke et produkt til konsum i en markedsøkonomi. Det er heller ikke skabt, for at den portrætterede aftalt skal repræsentere en idé. Men som en del af eventen er det et bidrag til at skabe fælles glæde og dermed en fælles oplevelse.

Portrætterne åbner for en spejling, som her betyder, at det jo er os selv, der er på portrætterne. Der peges, fortælles, grines anerkendende og tales om portrætterne. Dette kan observeres gennem de anerkendende ord, familiers fælles iagttagelse af sig selv på portrætterne, latteren og dialogen mellem os, der ser på portrætterne. Vi er på sin vis publikum til os selv.

Portrætterne er udtryk for en æstetisk skabelsesproces ved at være en fremstilling af et særligt perspektiv på menneskene på portrætterne. Dette perspektiv, denne måde at blive fremstillet og set på,

---

10 Der er ingen af portrætterne, der udtrykker tristhed, sorg eller vrede. Det kan skyldes konteksten og offentligheden omkring såvel fotograferingen som den offentlige udstilling af portrætterne. Det kan muligvis også ses som et udtryk for en ofte beskrevet kulturel tilbøjelighed til gerne at ville gøre andre glade – som i meget høj grad mødes i lokalsamfundene, især hvis man selv følger den. Dette kan ses som problemforskydning og muligvis at skjule følelser i offentlige kontekster. Det kan også ses som en social ressource. Begge synssæt er antagelig brugbare, idet det er konteksten, der sætter rammen for, hvornår det er en ressource. En systemisk forståelse forebygger en essentialistisk forståelse af dette fænomen som substantielt i sig selv.

er, argumenterer jeg for, et produkt af både de unges måde at tage portrætterne på og de fremstilledes egne valg af udtryk af egne liv og relationer. I denne proces indgår såvel de unge som de portrætterede – og også beskuerne, os, der ser portrætterne. Som portrætter er der tale om posering, idet der er en aftale om, at portrættet tages. Det er på den måde en selvfremstilling, men den sker i en kollektiv kontekst, idet portrætterne skal udstilles i et offentligt rum – og de portrætterede er informerede om dette.

Disse portrætter fik mig til at tænke på engang for mange år siden, hvor jeg deltog i aktionsforskning i en institution for anbragte unge.¹¹ De unge kom fra alle egne af landet. En dag gik jeg sammen med en af de unge og hængte vasketøj op nede i kælderens. Han stoppede pludselig og stod lidt og kiggede på mig. Så sagde han: «Kan jeg vise dig noget?» «Ja», svarede jeg, «hvad er det?» Han rykkede lidt nærmere og trak et foto op af lommen og rakte det til mig. Jeg kiggede på fotoet i lang tid, dybt fascineret. Fotoet var et sort-hvidt billede af en mand, der med meget store øjne stirrede ind i kameraet. Billedet var helt tydeligt taget med blitz, og manden så ud, som om lysblinket kom bag på ham. Fokuseringen – og blitzen – gjorde, at mandens ansigt lyste op midt i billedet, ligesom i en tunnel med en projektør. Baggrunden var uklar, en væg med et mørkt vindue og en stor gammeldags jagtriffel, der stod lænet op ad væggen. Der sås et uskarpt omrids af to mænd, der sad med siden til, drejet væk fra tunnells lys. Manden, der så direkte ind i lysglimtet, havde kulsort, langt hår, der bredte sig ud over skuldrene, og et langt, tyndt sort skæg, der voksede helt ned over brystkassen. Den unge mand ved siden af mig trak mig i ærmet. Han spurgte: «Hvad ser du?» Jeg kiggede på ham og svarede: «Jeg ser en stærk mand.» «Det er min far!» sagde han, og hele hans ansigt lyste op i et stort smil. Han så glad ned på billedet og derefter op på mig igen. «Ataataga,» gentog han stolt, «min far.» Så begyndte han at hænge vasketøj op igen. Denne

---

11 Berliner, Refby & Hakesberg 2005.

association til dette billede kom fra portrætterne i Maniitsoq, da de synes at kalde på den samme glæde hos dem, der kigger på dem.

Fællesskabernes udvikling

I formuleringen af projektet gjorde jeg og Enghoff os overvejelser over, at fællesskabet har været arenaen for det sociale livs udfoldelse i Grønland, også når der var behov for gendannelse af social balance, det vil sige orden.¹² Før i tiden var der fælleshuse med åndemaning og historiefortælling om vinteren, og om sommeren var der trommedans på klipperne foran husene, sangstævner og madgaver, der involverede alle. I dag er en stor del af det sociale livs opgaver lagt ud i institutioner, hvilket på nogle områder har ført til en udhuling af det sociale fællesskabs direkte samhørighed og sociale ansvarlighed. Der er sket en specialisering og delegering af det sociale ansvar.

Når de fælles visuelle, sanselige oplevelser falder væk, kan det blive svært at se sin egen rolle i både det lokale fællesskab og samfundet som helhed. Hvis der ikke er muligheder for fælles oplevelser for alle i et lokalsamfund, kan nogle føle sig isolerede, løsrevne fra fællesskaber og socialt rodløse. Dette søges modvirket gennem en række nutidige fælles oplevelser inden for kunst, sport og foreningsliv, der giver fælles oplevelser og forståelser – men det fælles foreningsliv er svært at holde liv i i dag.

Fællesskab er en social læringsproces, idet social læring netop er at se de andre, at lytte til dem, at opleve sammen og at knytte et bånd gennem samlende fortællinger. Det ses i den levende historiefortælling med fagter og gestikulation og i sangmøder, hvor man før i tiden og nu igen i dag bruger trommen og sangen til at underholde og til at mødes om. Den sociale læring omfattede før kristendommens indførelse også at løse sociale konflikter gennem kollektive møder ledet af angakkoq, hvilket skabte fælles refleksion i en spirituel, shamanistisk ramme med

---

12 Se Bagge & Berliner 2021.

vægten på helhed og balance. Alle i de befolkningsmæssigt små samfund deltog.

I dag er der ikke altid og alle steder lignende muligheder for 1) sammen at se andre perspektiver og virkeligheder, 2) at gøre dette kollektivt gennem fælles erfaringer og oplevelser og 3) sammen at skabe og vedligeholde fælles værdier. Mangel på social samhørighed udtrykkes nogle gange i vold, overgreb, mismod, alkoholmisbrug og isolation.¹³ Den partielle opløsning af fællesskaber kan forstås ud fra overvejelser over konsekvenserne af tidligere kolonisering, af modernisering og af mangel på social mobilitet og fremtidsudsigter – i forskellig optik.¹⁴ Alt for mange mennesker i byer og bygder i Grønland lever med vold og/eller har oplevet vold i deres opvækst. Dette forstås i dag meget ofte i en traume-diskurs, der har haft en tendens til at individualisere. En traumediskurs, der i sig selv patologiserer og ahistoriserer og derved afpolitiserer volden uden at se den som indlejret i strukturelle forhold og systemisk ulighed.¹⁵ Derved kan volden føre til magtesløshed og tavshed – i stedet for at føre til social aktivisme for social retfærdighed, øget lighed og adgang til menneskerettigheder og dermed til visioner om det bedre, om livet, der udfolder sig frit og uden frygt. Over for denne individualiserende traumediskurs står en kulturel vilje til fællesskabet. Det ser vi gennem tidligere erfaringer med fællesskabende psykosociale workshops og kunstevents i grønlandske byer. De unge vil gerne skabe noget bedre sammen, og de vil gerne dialogen og bidrage til at bygge samarbejde, omsorg, fælles læring og fælles håb. De vil gerne skabe social resiliens, det vil sige kapaciteten til sammen at forebygge og overkomme modgang i livet. Men der er nogle gange behov for fællesredskaber

---

13 Brandstrup Ottendahl mfl. 2021.

14 Se Rud 2017 samt Departementet for Sociale Anliggender, Familie, Ligestilling og Justitsvæsen 2018.

15 Det er svært at dokumentere dette ud fra skriftlige kilder, idet det snarere er en diskurs, der mødes i dialog med nogle professionelle, i studerendes opgaver og hos patienter i psykoterapeutiske samtaler.

til, hvordan vi sammen kan skabe dialog og gensidig glæde. Vi er nogle gange bundet af fastlagte forståelser af hinanden – hvor vi ikke tør nærme os hinanden, fordi vi nogle gange har mødt aggression, tavshed, afvisning eller ligefrem vold. Men disse forståelser er netop narrativer, typologier, beskrivelser, der kan forandres, udfordres og omformes igennem sociale bevægelser, der reformulerer, transformerer og styrker rettigheder.¹⁶

I det perspektiv synes det ikke at give mening at forstå den samlede proces i forbindelse med udstillingen af de unges portrætter som en addition af individuelle oplevelser. Det var ikke det, jeg observerede i forbindelse med modtagelsen af portrætteerne. Det, jeg så, var en fælles oplevelse, dialogen, latteren, kontakten mellem deltagerne, der alle derved på forskellig måde blev aktive i eventen. Det er derved, at eventen med portrætteerne kan gøre fællesskab som praktisk handling.

Igennem de sidste ti år har vi i undersøgelser af unges fortællinger om, hvad de ønsker af praktiske værdier i deres lokalsamfund, hørt, at de ønsker mere gensidig respekt, anerkendelse og samarbejde mennesker imellem – det vil sige socialt fællesskab.¹⁷ I dag synes der således ofte at være en positiv konnotation til begrebet fællesskab, som sættes lige med et stærkt socialt netværk med gensidig social støtte og plads til alle. Men fællesskab kan jo også vække associationer til marcherende fællesskaber, dødspatrujer, lynchninger udført af en rasende og muligvis bevidst fordummet pøbel, totalitære regimers ensretning gennem vold, tortur og henrettelser

16 Desai & Solas 2012, Calma & Priday 2011.

17 Disse undersøgelser strækker sig over en årrække og ligner de erfaringer, som vi har gjort med de unges begreber for, hvad der kendetegner trygge grupper, nemlig gensidig respekt, tillid, at lytte til hinanden, anerkendelse, omsorg og gensidighed. Dette er blevet udtrykt gennem tegninger, skuespil, masker, videoer, sange og fælles refleksioner gennem workshoppene, både i dette projekt og i projektet Siunissaq, som der er et tæt samarbejde med. Se Tróndheim & Berliner 2017a og 2017b, Berliner & Hagedorn 2013, Berliner 2012a og 2012b, Wattar, Fanous & Berliner 2012.

og konsum-rettede massebevægelser inden for sport, religion og videre, såsom tumultagtig eller velplanlagt vold mellem fodboldfans eller religiøse grupper med mere.¹⁸ I den grønlandske kontekst er ulighedsprægede fællesskaber ofte forbundet med utryghed, fysisk og psykisk vold, udelukkelse, nedgøring og forhånelse. Men ud fra mine observationer samt de unges tilbagemeldinger var der ikke udtryk for drillerier, hån og nedgørelse i forbindelse med portræterne. Det betyder ikke, at der ikke kan være udfordringer med hensyn til at anvende portrætter – og bredere æstetiske processer – til at bygge fællesskab med. Der var voksne, der meget bestemt sagde «nej» til at få deres portræt taget, og andre, der skyndte sig smågrinende væk. En af de unge rev pludselig portrætter ned fra væggen under opsætningen, men om det var i vrede eller for sjov, vides ikke. En opfordring til at sætte portræterne op igen løste situationen uden tegn på konflikt. Det ser også ud, som om nogle af de portrætterede står frem med mere sikkerhed end andre – men dette er svært at konkludere noget ud fra, da beskedenhed stadig opfattes som en stor dyd. Det var bemærkelsesværdigt, hvor mange af de unge der kom med deres familie, forældre, bedsteforældre, søskende og andre familiemedlemmer for at få taget et portræt sammen med dem. Især de mange mor-datter- og far-søn-portrætter står frem, men der er også mange andre kombinationer af flere-generationsportrætter. Jeg hørte kun anerkendende kommentarer blandt de unge og voksne, der var til stede, om disse portrætter.¹⁹

---

18 Som allerede beskrevet af Freud i 1921 i en historisk kontekst, hvor netop de store totalitære systemer var på fremmarch som politiske, nationalistiske og racistiske ideologier, der åbenlyst tilstræbte hegemoni og dermed fællesskaber, der byggede på elimineringen af den personlige frihed i stedet for at skabe vækstrum for den.

19 Det er igen en tanke værd, at børn og unge kan være meget sensitive over for bedømmelse af deres forældre. Det kan angå udseende, status, erhverv, økonomi og adfærd.

Da jeg sammen med de samme unge, men med et andet team, kom tilbage to måneder senere for at deltage i en workshop om seksuelle og reproduktive rettigheder, fik jeg af de unge og af lærerne at vide, at der var rigtig meget mobning imellem de unge.²⁰ Dette forholdt vi os til i denne workshop ved sammen med de unge at styrke de gode relationer og prosociale ressourcer, der også var rigtig mange af blandt dem. Da jeg kom tilbage ni måneder senere, var der ingen mobning.²¹ De unge fortalte, at de var blevet mere modige til at fremlægge synsvinkler og fortællinger og til at «sige frem», som er et godt udtryk for netop det at udtrykke sig i et kollektivt rum.²² Disse kapaciteter er givetvis fremkommet gennem en samvirken mellem de forskellige aktiviteter, de unges aktive stillingtagen og handlinger, lærernes vedvarende indsatser og lokalsamfundets bidrag. Det er et stort, komplekst system som udvikler sig og viser, at de æstetiske erfaringer kan skubbe på en fælles læring og ændre performances ved at indgå i et system af handlinger

---

20 Workshoppen var finansieret af Qeqqata Kommune og Ilisimatusarfik (Grønlands Universitet) og gennemført som en del af projektet Siunissaq (fremtid), der har fundet sted på skolen i Maniitsoq siden 2017. Den blev planlagt og gennemført af psykolog Elena de Casas i samarbejde med kunstner og psykolog Katsi Kleist, studerende Augustine Rosing og Karen Pape samt en deltager fra foreningen Grønlandske Børn og de unges klasselærere, Helena Heilmann og Sivert Rosing – og sidst, men ikke mindst, de unge, der deltog.

21 Denne meget lange tid mellem workshops var forårsaget af corona, der forhindrede rejseaktiviteter.

22 Egentlig er dette udtryk meget bedre end «at kunne sige fra». At kunne sige frem peger på at finde løsninger. Det er en fremadrettet handling, der også omfatter at kunne sige «nej». I workshoppen om seksuelle rettigheder indgår en aktivitet, der består i, at der råbes «*What do we say to violence?*» og svares flerstemmigt og meget kraftfuldt: «*No*». Der indgår mange andre udsagn og svar, også positive over for det, man gerne vil beskytte og holder af. Det interessante er, at selve processen, handlingen, er fyldt med samarbejde, tillid, sammenhold, integritet, sjov og gensidig glæde. Der produceres noget i selve handlingen, nemlig fællesskab.

og forståelser.²³ De æstetiske erfaringer kan næppe stå alene i denne proces.²⁴ Projektet «Kunst og sociale fællesskaber: Synlighed, oprejning og udsyn» er et selvstændigt bidrag, men er netop et bidrag til et større systems fælles udvikling. Betydningen og virkningen af projektet kan nødvendigvis kun forstås som indlejret i dette større system.

Forløbet i forbindelse med portrætterne var dermed indlejret og processuelt og omfattede et link til en workshop om seksuelle og reproduktive rettigheder.²⁵ Disse komplekse sammenhænge kan danne grundlag for en teori om – og en definition af – social bæredygtighed og dermed også social resiliens i lokalsamfund, hvilket sker i næste afsnit.

Portrætterne indgik i en proces, der skabte et fællesskab omkring oplevelser og refleksioner over sociale relationer. Dette skete gennem

-
- 23 Den bærende idé i projektet er, at æstetiske og psykosociale aktiviteter skal udgøre en helhed. Det vil si at de psykosociale aktiviteter fremmer frigørelse fra fastlåsende diskurser og fremmer frihed til at tænke, opleve og handle på kreative måder, og de æstetiske aktiviteter skal omfatte engagement i udtryksformer, der kan belyse fællesskab og social støtte på nye måder og derved skabe handlerum for social handling. Projektets værdier omfatter at «gøre, som vi siger», det vil si sammen at skabe det fællesskab med social støtte, som vi forholder os til gennem aktiviteterne. I projektet «Kunst og sociale fællesskaber» var der fire sammenhængende workshops for samme gruppe unge i Maniitsoq, startende med den portræt-workshop, der er beskrevet her, efterfulgt af en workshop om seksuelle og reproduktive rettigheder, som blev fulgt af en workshop om huske-bøger («memory books») og en workshop, der bestod i at sætte de unges egne fotos op på et legeskur i skolegården. Det kan være en udfordring at skabe helheden, idet de æstetiske aktiviteter kan blive målbestemte og produktorienterede, mens de psykosociale aktiviteter tager afsæt i en lokal procesbaseret læringsproces med vægten på ikke udefra-bestemte mål og definitioner og rettet mod en deltagerstyret fælles læringsproces i et åbent perspektiv.
- 24 Der blev gennemført en dialogbaseret undersøgelse af, hvad de unge mente, at de havde fået ud af hele forløbet. Denne undersøgelse blev gennemført som gruppeinterviews på kalaallisut/grønlandsk med de unge, varetaget af socialrådgiverstuderende fra Ilisimatusarfik/Grønlands Universitet. Der var to studerende i hver gruppe med seks-syv unge deltagere.
- 25 I en anden tekst har jeg reflekteret over forholdet mellem det sansede og det refleksive i kombinationen af workshop og udstilling af portrætter og workshoppen om seksuelle og reproduktive rettigheder, se Berliner 2021a. Endvidere reflekteres over forholdet mellem fællesskab og æstetisk erfaring i Berliner 2021b.

den direkte oplevelse af at se sig selv og de andre medlemmer i lokalsamfundet på portræterne og en refleksion i handling igennem workshoppen om seksuelle rettigheder. Dette gav en kropsliggjort viden gennem oplevelser og handlinger – i første omgang punktuelt og situationelt, men også mere vedvarende, som det sås ved, at mobning faldt væk og en anden samværsform opstod (eller fik mere plads). Omend dette fællesskab er lokalt og kontekstuel, vil jeg i det følgende se, hvordan det ligner teorier om fællesskaber andre steder. Denne sammenligning rummer en risiko for at ville forstå det singulære og kontekstuelle i en bred ramme af abstrakt viden fra dominerende videnscentre og dermed til at vide bedre udefra. Det kan også være en måde at tydeliggøre det konkrete på som et bidrag fra en konkret lokalitet med bestemte historiske og strukturelle forhold, herunder magtforhold.

Refleksioner over fællesskab

Hvis vi kun definerer fællesskab som konkret og situationelt, så kan det ikke forstås som andet end flygtige øjeblikke, hvilket giver et kun vanskeligt brugbart begreb, fordi det snarere bliver et begreb om flygtighed end om fællesskab. Men måske kan vi alligevel finde en definition af fællesskab gennem en konceptuel refleksion ud fra konkrete eksempler uden at ville reducere alle disse eksempler til det samme, men snarere som bidrag til en mosaik om fællesskab. I skabelsen af – og udstillingen af – portræterne så vi, at de unge havde en oplevelse af glæde ved at skabe og vise disse portrætter. Det var en social glæde, idet den fandt sted i en social samling. Vi så også, at de unge gav portræterne til byen ved at udstille dem, og helt konkret derefter, at de portrætterede fik deres portrætter med hjem. Fællesskab kan dermed opstå ved at give noget fra sig til andre. På den baggrund vil vi se på en teori om fællesskab som noget, man giver til, snarere end som noget, man får af.

Roberto Esposito argumenterer for – med afsæt i en noget spidsfindig etymologisk analyse af ord for fællesskab – at fællesskabet

består i en mangel, der giver en forpligtelse til at yde for de andre.²⁶ Han bygger på Mauss' teori om gavegivning, hvor den, der modtager en gave, kommer i en form for gæld til giveren.²⁷ En gæld, der ikke blot kan betales i penge, da gaven netop ikke er en vare, men omfatter en anden form for socialt overskud, for magt, til at give og dermed til at skabe en tilknytning til sig gennem den forpligtelse, der opstår ved at være modtageren. Derved skabes fællesskabet netop gennem gensidig forpligtelse.

Esposito argumenterer kraftigt imod substantivering af fællesskab som noget, der giver et ekstra bidrag til den individuelle subjektivitet, idet fællesskab ikke er ejendom, som tilhører de subjekter, der forenes i fællesskabet. Fællesskabet er nemlig ikke et attribut til individet.

Han argumenterer for, at det latinske ord *communitas* betegner netop det, der ikke er det individuelle, det «egne» eller det private. Fællesskabet begynder der, hvor det «egne» slutter. Han citerer en smuk sætning: *Quod commune cum alio est desinit esse proprium* [det, som deles med andre, ophører med at være ens eget].

Man kan give og derved skabe fællesskab. I bogen *Eskimoisk festlighed* fra 1965 giver Bent Jensen et eksempel. Det foregår i en bygd – dengang kaldet en boplads – et sted i Nordvestgrønland. En mand nærmer sig bygden, og inde fra land kan de se, at han har sæler på slæb efter kajakken. Hans kone løber ned til vandkanten, hvor hun giver sig til at opføre en meget humørfyldt og komisk glædesdans med skingre råb og mærkværdige lyde. Gennem denne performance bringer hun folk omkring sig, bopladsens samlede befolkning, til at le og more sig. Der opstår en munter stemning, af Bent Jensen kaldet festhumør. På denne måde modtages fangsten, der ligesom det gode humør fordeles til bopladsens medlemmer efter særlige regler, så alle får.

---

26 Esposito 2019.

27 Mauss 2001.

MarieKathrine Poppel har i en indtil videre upubliceret ph.d.-afhandling vist, hvordan maskulinitet i det førkristne inuitsamfund blev defineret ved at kunne forsørge og ved at kunne skabe harmoni mellem mennesker imellem.²⁸ Dette var de bidrag, som manden gav, og han kunne dermed bidrage til at skabe et fællesskab, som ikke var «hans», men som var det fælles, både materielt med hensyn til føde og socialt med hensyn til social samhørighed.²⁹ Poppel argumenterer for, at mænd, der oplever sig selv som marginaliserede i samfundet i dag, netop oplever denne marginalisering, som at de ikke kan bidrage til samfundet. De kan ikke give til samfundet – og begynder i stedet for at bruge andre udtryksformer, herunder vold, for at markere en særlig form for maskulinitet, der kendetegner de socialt marginaliserede mænd. Dette udtryk anerkendes dog kun som udtryk for maskulinitet blandt andre i samme position, mens det generelt set ses som et udtryk for svaghed og som netop mangel på gavegivning og dermed på bidrag til at skabe fællesskab. Vold fragmenterer og nedbryder fællesskaber. Den giver ikke til fællesskabet, men tager fra det.

Per Kunuk Lyng beskrev i 2013, hvordan en gruppe af grønlandske unge mænd kan opleve vanskeligheder i skolen og i forbindelse med uddannelse i det hele taget. De oplever, at de bliver set som forkerte, som problemer snarere end som bidragende, og derfor dropper de gradvist ud af skolen eller gennemfører med meget lave karakterer. De bidrag, som de kan give, såsom humor, energi, kreativitet, fortællinger og bevægelse, bliver ikke set som relevante bidrag, og derfor glider de ud af den særlige læringsproces, som skolen fordrer. De bliver ikke en del af uddannelsesfællesskabet, netop fordi de ikke ses som bidragende.

---

28 Poppel 2020.

29 Dette kan man i dag betegne social resiliens og social bæredygtighed. Spørgsmålet er dog, om det giver mening at bruge nutidige begreber om andre tider og kontekster. Muligvis er ordet *ataqatigiit* (nogle, der hører sammen, ting, der hænger sammen) bedre til at betegne dette. Jeg kender dog ikke dette ords etymologi og historie, men ved, at det er en levende del af det grønlandske sprog i dag.

Ifølge Espositos teori skulle vi hellere give gaver i stedet for i skolen at give lave karakterer til disse drenge. En gave er en anerkendelse af deres bidrag. Derved kan gavegivningens cirkularitet³⁰ sættes i værk gennem en proces, der aldrig når et endeligt slutpunkt, men som netop fortsat balancerer ved at skabe fortløbende mangel, noget, der glædesfyldt og med overskud skal gives tilbage med kreativitet og fornyelse frem for gentagelse.³¹ Birgitte Sonne argumenterer for, at det gennemgående tema i inuit's livsanskuelse og filosofi er balance i et fællesskab baseret på deling og udveksling gennem gavegivning.³²

I de grønlandske samfund før i tiden var deling – i form af udde-
ling, det vil sige at give – et bærende element i menneskers sam-
hørighed.³³ Det var tydeligt i fangstdelingen og også i de fælles
fortællinger, der levede ved at blive fortalt videre til hinanden.³⁴
Samhørigheden fandtes, som nævnt ovenfor, også i åndemaning,
hvor man gennem en kollektiv proces – som udøver eller som involve-
ret tilskuer – søgte fælles ansvar for, at balancen i helheden af men-
nesker, dyr og natur kunne genoprettes. I dag, fortæller mange unge
os, er der stadig en høj grad af samhørighed. Men de fortæller også,

---

30 Erfaringsbaseret vil jeg argumentere for, at denne cirkularitet ikke er alment gældende. Dette bygger jeg på erfaringer fra en række lande med høj grad af økonomisk og uddannelsesmæssig ulighed og stærkt hierarkisk social struktur med henvisning til «klasse» og «race». Når systematiseret filantropi sker som en vedvarende bevægelse, som ofte i fastlagte relationer, fra de mere velhavende og privilegerede til de mindre velhavende og mindre privilegerede, så omfatter det ikke, at de sidstnævnte skal gengælde gaven. Der er muligvis en forskel på dette inden for familierelationer og ikke-familie sociale relationer. Men måske er gengældelsen at finde i, at netop uligheden fortsætter. Det er muligvis den gave, der gives tilbage.

31 Netop denne metode har vi udviklet sammen med de unge i projektet Siunissaq og derefter i nærværende projekt, «Kunst og sociale fællesskaber». Metoden tager afsæt i gavegivning med inspiration fra Marcel Mauss 2001. Se Berliner & Enghoff 2019 og Berliner, Enghoff & Molbech 2016.

32 Sonne 2017.

33 Trøndheim 2010.

34 Sonne 2017.

at der nogle gange mangler gensidig respekt mellem mennesker. De fortæller om, at man kan være hård mod hinanden, grine ondskabsfuldt af andre og vurdere hinanden både fordomsfuldt og nedgørende.³⁵ Dette betyder ikke, at der her er en fortælling om den gode fortid og den onde nutid, men snarere, at der er forskellige perioder, og at der er en levende kultur omkring de unges kendskab til, hvad de finder godt og i øvrigt retfærdigt i samfundet og i de lokale fællesskaber, samt hvad de finder hårdt og uretfærdigt. Også tidligere var der en stærk forståelse af dette, hvilket viser sig tydeligt i myter og sagn, hvoraf rigtig mange handler om uretfærdighed og i mange tilfælde om, hvordan gode fællesskaber kan dæmme op for det uretfærdige og skabe gode rammer for fællesskab.³⁶

I dag er den institutionelle støtte til mennesker, der lever under socialt uretfærdige forhold, for ofte individualiserende, diagnosticerende og behandlende. Derved kommer fællesskabets kollektivt helende kraft til at blive overset snarere end at blive brugt som en vigtig vej til at skabe mental trivsel og social resiliens. Deltagelse i fællesskaber og derigennem at have social støtte er veldokumenteret som grundlaget for trivsel, prosocial adfærd, læring og udvikling. Omsorgssvigt er grundlæggende set mangel på social støtte. Derfor er behandlingen af den kollektiv, gennem at (gen)etablere og vedligeholde social støtte, sikkerhed og tryghed, tillidsfulde relationer, samarbejde og dialog. Dette kan kun ske kollektivt, idet det handler om mellemmenneskelige relationer.

I en artikel fra 2015 beskriver Marika Morris and Claire Crooks, hvad der er betydningsfuldt i forebyggelse af selvmord blandt mennesker i

---

35 Trøndheim & Berliner 2017a og 2017b.

36 Rink 1875/2014. MarieKathrine Poppel viser i sin ph.d.-afhandling, hvordan disse fortællinger ofte var »gendered«, og at uretfærdighed og vold mod kvinder var langt mere accepteret end uretfærdighed og vold mod mænd, Poppel 2020.

Inuit Nunangat (Inuits hjemlande).³⁷ Det gør de ved at se på den «grå» litteratur, der findes blandt terapeuter og hjælpere blandt inuit. Med grå litteratur menes manualer og guidelines, der ikke er udgivet på akademiske forlag, men som kan findes på nettet, eller som cirkulerer blandt – og bruges af – socialrådgivere og andre behandlere med en baggrund i inuitkultur og -sprog. De fandt 17 publikationer, der var skrevet af en inuk, en inuit-organisation eller udgivet af en inuit-regering (et lokalt selvstyre). Publikationerne skulle bygge på omfattende viden fra dialoger med mennesker i inuit lokalsamfund eller skulle sammenfatte viden og praksis fra inuitrådgivere og helbredere. De finder, at der i alt dette materiale er en tydelig tendens til at lægge vægt på styrker og relationer (og kompetencer i at opbygge gode relationer) samt på betydningen af deltagelse i lokalsamfundet, herunder i særlig grad vigtigheden af, at unge og ældre deltager sammen. De ser dette som en modsætning til en «vestlig» behandlerkultur, der lægger vægt på problemer, lidelse og sygdom og ønsker at behandle disse gennem diagnoser, individualisering og en afhængighedsskabende behandlerkultur.

Fra Sápmi beskriver Alexis Anja Kallio og Hildá Länsman, hvordan man i kunstuddannelser kan identificere, udfordre og finde alternativer til social hierarkisering og mental kolonisering (*coloniality*, det vil sige identificering med den koloniserede position).³⁸ Kunsten kan bidrage til genovervejelser over 1) samisk filosofi om gavens betydning, kaldet *attáldat*, 2) anerkendelse af betydningen af sammenhæng og helhed og 3) betydningen af læring, der gør en forskel. Disse tre centrale overvejelser er alle dele af centrale samiske værdier om sammenhæng og gensidighed. Dette ser de som en alternativ vej i forhold til

---

37 Artiklen tager afsæt i, at selvmordsraten er langt højere blandt inuit, end den er i det øvrige Canada. Den tager udgangspunkt i, at selvmordsraten må ses i et historisk perspektiv, der omfatter en koloniseringsproces, der fortsætter i dag med en undertrykkende assimilering af inuit i en dominerende canadisk kultur. Selvmordsraten var i 1935 meget lav, estimeret til tre pr. 100.000 – men den steg dramatisk en generation efter koloniseringen, så den nu er 11 gange højere end i det øvrige Canada.

38 Kallio & Länsman 2018.

➤ @Siunissaq

kunstudannelser, der optager elever og studerende gennem udvælgelsesprøver og gennem eksaminer og stopprøver udelukker mange unge ansøgere fra at deltage. Kallio & Länsman argumenterer for, at samisk filosofi tilbyder et alternativt blik på, hvordan man kan skabe åbne fællesskaber med gensidighed og helhed. De fokuserer især på muligheden for at kunne give den gave, det er at skabe musik og give den til andre i samfundet. Rauna Kuokkanen beskriver det samiske begreb *attáldat*, der oprindeligt betegner at give, at tilføje noget, at skabe, og som i dag bruges til at betegne et talent, der er betroet én, og som skal bruges til fælles glæde.³⁹ Det særlige ved den samiske forståelse er, at disse talenter ikke skal bruges i konkurrence, men at de eksisterer for at blive delt med andre. Den samiske forståelse er, ifølge Kallio & Länsman, at talentet ikke blot er noget, man har, men at det er noget, som man giver. Talent er at give noget til fællesskabet. Kunst

---

39 Kuokkanen 2005.

er en gave, der deles med hinanden og med det større fællesskab i samfundet. Det er vigtigt at udvikle og støtte individuelle talenter, men dette kan ikke adskilles fra betydningen af at give og dele kunsten for at bidrage til opfyldelsen af andres ønsker om glæde i fællesskabet.

Igennem disse formuleringer af attådat kan dualismer mellem individ og fællesskab ophæves og åbne for en mere kompleks forståelse af individuel og kollektiv subjektivitet i skabelsen af vores fælles kontekst. Modsætningen mellem det individuelle og det kollektive ophæves som diskursiv forståelse, idet det individuelle handlerum ses som indlejret i det kollektive som en oplevelse, en helhed, der ikke består i en samvirken, en addition af individuelle handlinger, men som er en helhed af disse. Dette kollektive kan ses i oplevelsen af en koncert, hvor denne ikke kan beskrives som en addition af de mange individuelle oplevelser, men netop er en fælles oplevelse, et fænomen, der ikke kan beskrives fyldestgørende gennem hvert individs beskrivelse af egen oplevelse. Ligeledes kan det individuelle handlerum ikke ses som fragmenteret fra den sansede og sociale verden, som det indgår i. Det er denne indsigt, der i dag har ført til at tale om positionshed (*positionality*) snarere end personlighed og ligeledes til begrebet subjektivering ud fra en bestemt kontekst, defineret som helheden af materiel, social og diskursiv situation. Disse formuleringer om kollektivitet og individualitet er nok blot måder at gentage formuleringen om, at helheden er mere end summen af delene – men også et forsøg på at formulere, at delene er mere end subtraktioner fra helheden. De er netop dele, det vil si udsnit af en større helhed.

Kallio & Länsmans teori om denne helhed, den fælles kontekst, kan få os væk fra essentialistiske forståelser af oprindelige folks kulturer ved at åbne for en mere kompleks forståelse af «andethed» som diversitet. Denne forståelse skal også omfatte begrebet inklusion, der alt for ofte defineres af magtfulde, essentialistiske diskurser i uddannelsesinstitutioner. I stedet må inklusion ses som en tilblivelsesproces, der handler om relationer. Også talent, kreativitet og æstetiske udtryk bør gentænkes som relationer. Kallio & Länsman henviser til Elizabeth

Ellsworth, der ser læring inden for arkitektur og kunst som en proces, hvor kroppe, følelser, sted, tid, lyd, billeder, erfaringer og historier udvikler sig gennem omveje i form af hukommelse, begær, frygt, lyst, overraskelse og nyformuleringer.⁴⁰ Denne relationsforståelse betyder, at vi må se samisk kunst som hverken statisk, historisk eller eksotisk, men som aktivt bidragende til den sociale livsverden for de mennesker, som den ønsker at være en gave til. De nævner, at dette også må gælde kunstuddannelse, og vi kan føje til, hvis vi følger argumentationen, at det også kan gælde enhver brug af æstetiske processer til at skabe fællesskab med. Det understreger, at fællesskab er en aktiv proces snarere end en færdig bygning.

Det norrøne ord *samfundr* betød oprindeligt sammenkomst, idet dets sidste led er *fund*, der betyder møde, egentlig *det at finde sammen*. At finde sammen er en vedvarende proces, der omfatter at vise respekt, have forståelse og udføre samarbejde. Dette sker konkret og dermed på et sted, *a place*, der er både geografisk og tidsbestemmeligt. Ifølge Leigh Patel og mange andre teorier kan denne konkrethed forstyrre den koloniserende diskurs' indskrivning af universale sandheder og værdier, der præsenterer sig som almene og «*steds-løse*».⁴¹ Det betydningsfulde i vores undersøgelse af kunst og fællesskab er, om gavegivningen som fællesskabende nødvendigvis må være konkret og stedlig, eller om den også kan være abstrakt og alment. Er det en gave til konkrete, levende mennesker et bestemt sted, eller kan det være en gave til mennesker som abstraktion, det almene

---

40 Ellsworth 2005.

41 Patel 2016. Patel er en amerikansk forsker, der undersøger forholdet mellem uddannelse, kolonisering og ulighed. Se også McKegg 2019, Hernandez-Carranza, Carranza & Grigg 2021 og Gatwiri mfl. 2021. Det er et paradoks, at teorier om den koloniserende diskurs og den koloniserede bevidsthed, på engelsk *coloniality*, i sig selv opererer med meget abstrakte begreber om netop behovet for det stedlige, det lokale, det, der taler fra oplevede livsverdener, fra grænselandet i forhold til netop den abstrakte, koloniserende videnskab. Der synes at være indbygget en kontraproduktivitet i dette eller en underlig parallelproces, hvor selve kritikken reproducerer det kritiserede.

➤ @Siunissaq

menneske? Min argumentation her er, at portrætterne i Maniitsoq og Atammik var en gave til konkrete mennesker, stedligt og kontekstuelt – og at det derved gav et lokaliserbart og konkret indhold til begrebet medmenneske, der her er et bedre begreb end borger, der i dag er blevet abstrakt og synes at have løsrevet sig fra fællesskab og dermed fra gensidig gavegivning og er blevet til et nyliberalistisk styringsobjekt.⁴²

At give gaver gennem brug af talent skaber en fælles oplevelse, der er at finde sammen, en sammenkomst og en refleksion. Dette er betydningen af en proces, som jeg kalder fællesskabs-æstetik, der ikke adskiller, udvælger, udelukker, men giver en fælles oplevelse, der forpligter til fællesskab.

Kallio & Länsman har også en overvejelse over, at al ægte læring forstyrrer fastlåste, hegemoniske forestillinger og dermed bringer os ind i en *discomfort-zone*. Over for idéen om læring som «optøning» af

---

42 De Lissovoy 2018, Jamieson mfl. 2020.

fastfrosne forestillinger eller brydning af «normaliseringer» i diskurser efterlyser for eksempel Noah De Lissovoy og Joris Vlieghe en «tingsorienteret» pædagogik, der ikke løsrevet handler om bevidstgørelse, men om konkret handling i et human-nonhuman netværk.⁴³ Jeg kalder et sådant netværk for en *formation*, der her konkret rummer foto, event, samvær, blik, portrætter, byrummet, vinden og mange andre vedvarende eller flygtige bidrag til helheden. Det er i formationen som aktiv handling, at læringen lever, ikke i zoner, men i balancer. Den her beskrevne erfaring fra portrætudstillingerne er, at æstetiske processer kan forstyrre, gribe, engagere på måder, der kan påvirke hele formationen. Men at denne udvidelse pr. definition skal omfatte en personlig eller social *discomfort-zone*, er ikke overensstemmende med disse erfaringer. Den synes snarere at være lystfyldt, forundrende og fuld af glædelig overraskelse.⁴⁴ Det kan kun ske ved et nærvær, en konkret event, et sted, en tid, en fælles oplevelse. Pointen her er, at netop dét skete gennem de ovenfor beskrevne events med portrætter. Det almene begreb om borger blev pludselig konkretiseret, det vil sige sanseligt, fysisk, nærværende, lokaliseret og berørende i al sin synlighed.

Det er vigtigt at fastholde, at de æstetiske processer er en meget vigtig del af dette, men at de ikke i sig selv skaber disse transformationer. Det er en gammel debat, om kunst i sig selv kan forandre verden, og her kan blot gives et konkret, stedligt og kontekstuel svar på dette: Kunst, her æstetiske erfaringsprocesser, kan skabe grobund for forandring, der da kan blive til egentlig transformation i forbindelse med psykosociale aktiviteter, der er forankrede i de lokale ressourcer blandt de unge og i lokalsamfundet. Det er gennem den reflek-sive og performative proces, der finder sted i skolens møde med de unge og i de psykosociale workshops' aktiviteter, at de unge skaber

---

43 De Lissovoy 2018, Vlieghe 2018.

44 Selvfølgelig kan æstetiske processer også omfatte fordomme, perversioner, over-skridelser og grusomhed eller det uhyggelige, der opstår ved at gøre det hjemlige, det kendte, fremmed og ukendt.

bæredygtige sociale transformationer. Det er dér, netværket styrkes. Kunsten gør dette visuelt nærværende og giver i vores tilfælde konkrete erfaringer med æstetik som en helhed af vision og færdighed – som derefter kan gentages, videreføres og gøres til konkret social aktion i handlinger blandt de unge, i lokalsamfundet, i skolen og i de psykosociale workshops. For både de unge og de studerende, der deltog i workshoppen, var det ikke betydningsfuldt at opdele forløbet i æstetiske erfaringer og i psykosociale aktiviteter, idet disse udgjorde en helhed, en formation.

De unge nævner videre, at det var sjovt at deltage i de æstetiske erfaringer, og at der var gode oplevelser undervejs i workshoppen, både i de æstetisk fokuserede aktiviteter og i de psykosociale aktiviteter.⁴⁵ Det var spændende at lære forskellige færdigheder, omfattende både sociale kompetencer og konkret kunnen inden for foto. På den måde var proces og resultat sammenfaldende, idet erfaringerne i selve workshoppen var en udførelse i praksis af den form for fællesskab, som blev beskrevet af de unge som det, der kom ud af workshoppen. Der er sammenfald mellem det, der læres, og måden, det gøres på.

---

45 Den bærende idé i projektet er, at æstetiske og psykosociale aktiviteter skal udgøre en helhed. Det vil si at de psykosociale aktiviteter fremmer frigørelse fra fastlåsende diskurser og fremmer frihed til at tænke, opleve og handle på kreative måder, og de æstetiske aktiviteter skal omfatte engagement i udtryksformer, der kan belyse fællesskab og social støtte på nye måder og derved skabe handlerum for social handling. Projektets værdier omfatter at «gøre, som vi siger», det vil si sammen at skabe det fællesskab med social støtte, som vi forholder os til gennem aktiviteterne. I projektet «Kunst og sociale fællesskaber» var der fire sammenhængende workshops for samme gruppe unge i Maniitsoq, startende med den portræt-workshop, der er beskrevet her, efterfulgt af en workshop om seksuelle og reproduktive rettigheder, som blev fulgt af en workshop om huske-bøger («memory books») og en workshop, der bestod i at sætte de unges egne fotos op på et legeskur i skolegården. Det kan være en udfordring at skabe helheden, idet de æstetiske aktiviteter kan blive målbestemte og produktorienterede – mens de psykosociale aktiviteter tager afsæt i en lokal procesbaseret læringsproces med vægten på ikke udefra-bestemte mål og definitioner og rettet mod en deltagerstyret fælles læringsproces i et åbent perspektiv.

Eftertanker – at se sammen og se hinanden

Baggrunden for projektet var et ønske om at undersøge kunstens aktive rolle i at skabe socialt bæredygtige fællesskaber sammen med unge i Grønland i byer og bygder. Metoden med foto, hvor netop blikket tilbagetages, sammen med psykosocial læring er én måde at foretage en sådan undersøgelse på. Gennem fotoudstyret og mulighederne for at udtrykke sig gennem dette bliver der skabt æstetiske oplevelser i lokalsamfundet. Disse oplevelser er fælles og er noget, som de unge giver til lokalsamfundet i en form for fælles gavegivning, idet de unge jo også er medlemmer af lokalsamfundet. Det er de unge, der træder frem som skabere af disse oplevelser, der skaber fællesskab. Gavegivningen skaber fællesskabet, der dermed på sin vis faktisk er gaven.

Som vi så tidligere i artiklen, så skabes marginalisering ved at fratage bestemte unge muligheder for at yde til gavn for lokalsamfundet. Det er derfor særdeles vigtigt, at alle de unge, især dem, der har lært at se sig selv som positionerede som udenfor, magtesløse og forkerte, deltager aktivt i hele processen, i dette tilfælde portrætterne. Dette er en udfordring, idet mange projekter reproducerer en stigmatisering af bestemte unge som forkerte – især hvis der i projektet arbejdes frem mod et bestemt produkt eller en bestemt slags prædefineret fremskridt (det vil sige en udefrakommende definition og dermed evaluering af de unge). Det var også en udfordring i dette projekt, fordi på forhånd definerede mål kan forhindre det at lytte til de stemmer og udtryk, der med et muligvis stigmatiserende udtryk kaldes marginaliserede steder og positioner. Det virkelig oppositionelle blik⁴⁶ bliver så ikke blikket i portrætterne, men de kan meget nemmere ses som konstruktive og visionære samt søgende og til tider endog

---

46 Med et udtryk fra bell hooks, der handler om blikket hos den undertrykte, der stirrer tilbage mod undertrykkernes blikke. Et blik, der er i opposition til at slå blikket ned, men i stedet møder beskuerens og evaluatorens blik. Se hooks 1992.

galgenhumoristiske og befriende i ordets bredeste betydning i de åbne, ikke målrettede processer i de psykosociale aktiviteter. I disse processer kan alle give til fællesskabet, endog nogle gange ved blot generøst at vise problemernes omfang her og nu.

Hvordan kan vi undgå at reproducere marginalisering gennem en projekt-logik, der er bestemt af udenforstående? Denne overvejelse angår både forskningen og de æstetiske udtryk, der ligeledes helt grundlæggende set blev præget af de udefrakommende workshop-facilitatorers planlægning og billedsprog. Derved blev også værkernes iscenesættelse, det vil sige portrætternes præsentation, præget af os som udefrakommende. Derved blev der skabt en god proces – men også lukket af for de unges egne udtryksformer og muligvis vilde kreativitet ad helt andre baner og mulighedsrum. Dette kan lede tanken hen på *écriture féminine*, der netop har beskrevet kvindelig litteratur som ganske anderledes end logo- og fallocentriske udtryksformer – og vi står stadig med en nysgerrighed efter, hvad de unge kunne – og kan – skabe af udtryk, måske endda af portrætformer, hvis de sættes fri af på forhånd givne logikker bragt ind i deres verden af udefrakommende. På trods af denne observation af ulighed i selve deltagelsen i skabelsen af portrætterne så viser de som produktion dog stadig fællesskabet som glæde, der dermed bliver en vigtig værdi og en vigtig løftestang i selve den fællesskabende proces. Fællesskabet er ikke abstrakt, det er konkret gavegivning, det er social handling.

Portrætterne bliver til æstetisk erfaring og synliggør oplevelser af sammenhold, tillid, venskab og forbundethed – som så får en konkret, stedlig og praktisk betydning gennem en opfølgende psykosocial workshop om sociale handlinger, der både viser og skaber refleksion over, hvad der er godt for mennesker (med Bent Flyvbjergs⁴⁷ henvisning til Aristoteles' formulering). I denne helhed eksisterer også vidensproduktion som en særlig form for handlingsorienteret videnskab. Det er en kunst-fællesskab-videns-formation, der opløses, hvis vi prøver at

---

47 Flyvbjerg 2009.

analysere den i dens dele: kunst for sig, fællesskab for sig og viden for sig. Hvis vi gør det, mister vi blikket for det, der er lysten, bevægelsen, produktivkraften i den. Og når vi mister blikket, mister vi også engagementet i den, og dens formative kraft ophører. Derfor er fotografiet vigtigt, især portrætfotoet, idet det generobrer blikket generelt og blikket på os selv i særdeleshed.

Om dette så er kunst, er et spørgsmål. Det er æstetisk erfaring og oplevelse, og det er *community art*. Det er social handling og dermed *aktion*. Portrætte viser, at æstetiske processer kan bruges til at udtrykke en verden, hvor anerkendelse, omsorg og gensidig respekt er synlige, kaldt på og skabt. På den måde kan de vise os, hvad det betyder at være menneske med social anerkendelse og samhørighed. Det er fællesskabende kunst, men det kan muligvis udvikles til at blive kunst, der bærer os ud over, hvad vi allerede ved, åbner for indsigter og nytænkning, der ikke er tænkt og beskrevet på forhånd, og som åbner for at se sammenhænge mellem politik, strukturelle forhold, undertrykkelse og frigørelse set med de unges eget blik, egne visioner, egne drømme og egne handlingsmuligheder, på det sted og i den situation, hvor de lever. Portrætte er fællesskabende æstetik, der muligvis kan udvikles til kunst, der udfordrer tabuer, skaber nye visioner, bryder med kendte tankebaner og viser mangfoldige sider af det at være menneske, situeret i bestemte sammenhænge og med muligheder for at skabe nye billeder, nye (re)præsentationer, nye former for deltagelse. Det fællesskabende kan videreudvikles til kunst, der reflekterer det værende på en nytænkende måde, der genskaber det vilde, det ubøjelige, det smukke og underfulde lige midt blandt os her i livet, hvor vi står i denne særlige by eller bygd, fastholdt i vores forståelser gennem diskurser, materialitet og sociale formationer, institutioner, erhvervsforhold og ulighed i adgangen til rettigheder og livsmuligheder.

Denne artikel har vist, hvordan æstetiske udtryk kan bruges til at skabe fællesskab gennem en fællesskabs-æstetik, en fælles oplevelse med et særligt fokus på social støtte og anerkendelse. Endvidere har

den vist, at dette må ske lokalt og stedligt, og at fællesskab ikke er en abstrakt kategori, men konkrete handlinger.

Artiklen har også problematiseret, om det fællesskab, der blev vist i det konkrete projekt, er et udtryk for de unges forståelser og egne logikker, eller om det er et forestillet fællesskab, der er defineret gennem selve mediet og processen med at skabe portrætter.

Den har påpeget de helende og fællesskabende kræfter, der allerede findes i lokalsamfundet, og som har en særlig kontekst og form i de grønlandske bygder og byer, hver for sig og også sammen, men her er vægten på det konkrete og stedlige. Denne helende kraft kan ligge bag oplevelsen af succes i portrætprojektet, idet dette projekt i så fald kobler sig på denne helende kraft. Fællesskabet opstår gennem deltageres muligheder for at give. Og muligvis kunne en teori om fragmentering af fællesskaber, det vil sige ikke fællesskaber, blot sammenstimling, tage afsæt i, at systemlogikker som en særlig slags neokolonialisme forhindrer de helende kræfter i de stedlige og levende lokalsamfund i at tage over og forholde sig aktivt formende og omformende til de strukturelle og systemiske forhold, som lokalsamfundet lever under.

Endelig har artiklen på den ene side peget på behovet for at udvikle lokalt forankrede forskningsmetoder, der reelt lytter til de unge og til lokalsamfundet og ikke blot reproducerer deres egen logik på dominante måder, der marginaliserer og overser lokalsamfundets egne fællesskabende logikker.

På den anden side har artiklen åbnet for at udvikle kunst og sociale fællesskabsprojekter på måder, hvor kunsten bliver til kreative, ikke forudbestemte og ikke mål- og produktdefinerede udtryk, der kan skabe rum for radikal nytænkning og åbne helt nye veje for visioner, forståelser og frihed og derved udfordre strukturel og systemisk undertrykkelse og ulighed.

Referencer

- Almeida, R.V., Werkmeister Rozas, L.M., Cross-Denny, B., Kyeunghae Lee, K. & Yamada, A.-M. (2019). Coloniality and intersectionality in social work education and practice. *Journal of Progressive Human Services, 30*(2), 148-164.
- Bagge, N. & Berliner, P. (2021). Psychotherapy and indigenous people in the Kingdom of Denmark. *Psychotherapy and Politics International, 1*, 1-14.
- Berliner, P. (2012a). Så rejser jeg mig op og vandrer tilbage til Paamiut: Om monologer i unges teater i Paamiut Asasara. *Psyke & Logos, 33*(2), 409-437.
- Berliner, P. (2012b). «Nogle vælger døden. Jeg vælger livet, drømmene og troen på en fremtid»: Om kunst, billeder og unge i Paamiut. *Psyke & logos, 33*(2), 452-484.
- Berliner, P. (2021a). Sansede fællesskaber. *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning*, 31-48. Ilisimatusarfik.
- Berliner, P. (2021b). Pædagogen som aktivist for social bæredygtighed. I M. Behnke (red.), *Pædagogen som forandringsagent* (kapitel 10, s. 85-98). Akademisk Forlag.
- Berliner, P. & Enghoff, T. (2019). *Collaboration, dialogue and trust. Art and social resilience in Kalaallit Nunaat / Greenland*. Siunissaq & University of Greenland.
- Berliner, P., Enghoff, T. & Molbech, A. (2016). *Fremtiden tilhører os: Om det smukke og forunderlige i Nanortalik og Tasiilaq*. Siunissaq.
- Berliner, P. & Hagedorn, K. (2013). Unges fortællinger om resiliens. *Psyke & Logos, 34*(2), 577-596.
- Berliner, P., Refby, M.H. & Hakesberg, S. (2005). *At fare vild - sammen: Introduktion til community psykologi*. Frydenlund.
- Brandstrup Ottendahl, C., Bjerregaard, P., Lyngsø Svartá, D., Sørensen, I.K., Olesen, I., Stecher Nielsen, M. & Viskum Lytken Larsen, C. (2021). *Mental sundhed og helbred blandt 15-34-årige i Grønland: Betydningen af opvækstvilkår, beskyttende faktorer og risikofaktorer*. Statens Institut for Folkesundhed, SDU.

- Calma, T. & Priday, E. (2011). Putting indigenous human rights into social work practice. *Australian Social Work*, 64(2), 147–155.
- De Lissovoy, N. (2018). Pedagogy of the anxious: Rethinking critical pedagogy in the context of neoliberal autonomy and responsabilization. *Journal of Education Policy*, 33(2), 187–205.
- Departementet for Sociale Anliggender, Familie, Ligestilling og Justitsvæsen. (2018). *Fattigdom & ulighed: Redegørelse om ulighed og fattigdom samt mulighederne for at fastsætte en fattigdomsgrænse*. Naalakkersuisut/ Grønlands Selvstyre.
- Desai, M. & Solas, J. (2012). Poverty, development, and social justice. I K. Lyons, T. Hokenstad & M. Pawar (red.). *The SAGE handbook of international social work* (s. 85–99). SAGE Publications Ltd.
- Ellsworth, E. (2005). *Places of learning: Media, architecture, pedagogy*. Routledge.
- Esposito, R. (2019). *Communitas: Fællesskabets oprindelse og skæbne*. THP.
- Flyvbjerg, B. (2009). *Samfundsvidenskab som virker*. Akademisk Forlag.
- Fortier, C. & Hon-Sing Wong, E. (2019). The settler colonialism of social work and the social work of settler colonialism. *Settler Colonial Studies*, 9(4), 437–456.
- Fotheringham, S. (2013). Exploring the methodology of getting lost with Patti Lather. *The Qualitative Report*, 18(13), 1–4.
- Freud, S. (1976). Massepsykologi og jeg-analyse. I *Metapsykologi, bind 2*. Hans Reitzels Forlag.
- Gatwiri, K., McPherson, L., Parmenter, N., Cameron, N. & Rotumah, D. (2021). Indigenous children and young people in residential care: A systematic scoping review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(4), 829–842.
- Gendron, R. & Hille, C. (2013). Conflict resolution practices of Arctic aboriginal peoples. *Conflict Resolution Quarterly*, vol. 30(3), 347–367.
- Hernandez-Carranza, G., Carranza, M. & Grigg, E. (2021). Using auto-ethnography to bring visibility to coloniality. *Qualitative Social Work: Research and Practice*, 20(6), 1517–1535.
- hooks, B. (1992). The oppositional gaze: Black female spectator. I *Black Looks: Race and Representation* (s. 115–131). South End Press.

- Jamieson L, Hedges J, McKinstry S., Koopu P. & Venner K. (2020). How neoliberalism shapes indigenous oral health inequalities globally: Examples from five countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(23), 1–20.
- Kallio, A.A. & Lämsman, H. (2018). Sami re-imaginings of equality in/through extracurricular arts education in Finland. *International Journal of Education & the Arts*, 19(7).
- Kuokkanen, R. (2005). Láhi and attáldat: The philosophy of the gift and Sami education. *Australian Journal of Indigenous Education*, 34, 20–32.
- Lather, P. (1991). *Getting smart: Feminist research and pedagogy with/in the postmodern*. Routledge.
- Lather, P. (2007). *Getting lost: Feminist efforts toward a double(d) science*. State University of New York Press.
- Laugrand, F.B. & Oosten, J.G. (2012). *Inuit Shamanism and Christianity: Transitions and transformations in the twentieth century*. McGill University Press.
- Mauss, M. (2001). *Gaven: Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund* (Elisabeth Ellekjær, Overs.). Spektrum.
- McKegg, K. (2019). White privilege and the decolonization work needed in evaluation to support indigenous sovereignty and self-determination. *Canadian Journal of Program Evaluation*, 34(2), 357–367.
- Morris, M. & Crooks, C. (2015). Structural and cultural factors in suicide prevention: The contrast between mainstream and Inuit approaches to understanding and preventing suicide. *Journal of Social Work Practice*, 29(3), 321–338.
- Patel, L. (2016). *Decolonizing educational research: From ownership to answerability*. Routledge.
- Poppel, M.K. (2020). *Mænds vold mod kvinder i samliv* [upubliceret ph.d.-afhandling]. Ilisimatusarfik – Grønlands Universitet.
- Rink, H. (2014). *Tales and traditions of the Eskimo*. Cambridge University Press. (Opprinnelig utgitt 1875).
- Rud, S. (2017). *Colonialism in Greenland. Tradition, governance and legacy*. Palgrave Macmillan.

- Rygaard, J. (2008). The city life of youths in Greenland. *Études Inuit Studies*, 32(1), 33–54.
- Sonne, B. (2017). *Worldviews of the Greenlanders. An Inuit Arctic perspective*. University of Alaska Press.
- Tróndheim, G. (2010). *Slægtskab og køn i grønlandske bysamfund: Følelser af forbundethed*. Ilisimatusarfik.
- Tróndheim, T. & Berliner, P. (2017a). Social resiliens i Nanortalik. *Psyke & Logos*, bind 38(1), 165–192.
- Tróndheim, T. & Berliner, P. (2017b). Unges fortællinger om resiliens i Nanortalik. *Psyke & Logos*, bind 38(1), 193–216.
- Turner, V. (1988). *The anthropology of performance*. Paj Books.
- Vlieghe, J. (2018). Rethinking emancipation with Freire and Rancière: A plea for a thing-centred pedagogy. *Educational Philosophy and Theory*, 50(10), 917–927.
- Wattar, L., Fanous, S. & Berliner, P. (2012). Challenges of youth participation in participatory action research: Methodological considerations of the Paamiut Youth Voice research project. *International Journal of Action Research*, 8(2), 185–211.